

GAZDASÁGI ÉS KERESKEDELMI FEJLŐDÉS A VILÁGBAN – KÍNA AFRIKA TÉRKÉPÉN

Erdeiné Késmárki-Gally Szilvia – Neszmélyi György Iván

Absztrakt: A gazdasági globalizáció olyan átfogó folyamat, amely szinte teljesen átrendezte világgazdaságunk térképét a 21. századra. Ezt a lehetőséget Kína sikeresen meg is ragadta, mivel az elmúlt három évtizedben, a nyitás politikájának kezdete óta, gazdasága nagymértékű változásokon ment keresztül. Kína és a szubszaharai afrikai országok – elsősorban a kölcsönös gazdasági előnyökön alapuló – kapcsolata talán az egyik legérdekesebb napjainkban. Éppen ezért a szerzők e kapcsolat jellemzőit vizsgálták.

Abstract: The economic globalization is a comprehensive process which has almost fully re-arranged the map of our world's economy by the 21st century. China successfully took this opportunity as in the course of the recent three decades, since the beginning of her opening policy, her economy has gone through incredible changes. The relationship between China and the sub-Saharan African countries - based principally on mutual economic benefits - can be considered perhaps as one of the most peculiar nowadays. Therefore, the Authors wished to examine the characteristics of this relationship in depth.

Kulcsszavak: Afrika, együttműködés, kereskedelem, Kína, stratégia

Keywords: Africa, China, Co-operation, Trade, Strategy

1. Bevezetés

A Kínai Népköztársaság (a továbbiakban: Kína) és a szubszaharai afrikai országok között az utóbbi tíz-tizenöt évben egyre intenzívebbé váló kapcsolatok a mai, globális gazdasági folyamatok egyik karakteres jelensége. Ahhoz, hogy megértsük a két térség közötti együttműködés okait és motivációit, először magát a globalizációt, hatását és az ehhez kapcsolódó folyamatokat szükséges áttekintenünk. Maga a globalizáció talán a XX. század legtöbbet emlegetett és legvitatottabb kifejezése. Bár maga a kifejezés új, de az a folyamat, amit takar nem új keletű. Van, aki a gyarmatosítás kezdeteire (XVI. századra) teszi, mások a nemzetközi szervezetek megjelenésével, illetve a technológia fejlődésével magyarázzák létrejöttét, vagy a rögzített valutaárfolyamok és szocialista rendszerek megszűnésével hozzák összefüggésbe. Ha a globalizáció kialakulásával kapcsolatban ennyire megoszlik a vélemény, akkor természetes, hogy annak meghatározásával kapcsolatban is sokrétű megfogalmazás született.

„A globalizáció egyrészt jelenti a globalizált termelést, marketinget, kereskedelmet és pénzmozgásokat, valamint az egyes országok egymástól való függőségének erősödését, a külföldi tőkebefektetések növekvő értékét, a legális és illegális munkaerő-áramlást, és a turizmus növekedését. Jelenti továbbá az ötletek, tudás, normák és értékek szabad áramlását és egymásra hatását.” (Morrison–Soesastro, 1998, p. 11) Definiálhatjuk a globalizációt a következőképpen is: „A globalizálódás egy folyamat, nem pedig egy befejezett tény, és nemcsak gazdasági jellegű, illetve tartalmú, hanem e folyamatnak igen fontos társadalmi, szociális,

politikai, intézményi és nem utolsósorban kulturális vonatkozásai és hatásai vannak.” (Parker, 1998, p. 94)

Ugyanakkor a globalizáció egyik legelfogadottabb és legismertebb definíciója Anthony Giddentől (1990, p. 64) származik: „A globalizáció a világot átfogó társadalmi kapcsolatok intenzitásának növekedése, amely révén távoli helyek úgy kapcsolódnak össze egymással, hogy az egyik helyen bekövetkező eseményeket sok kilométernyi távolságban lejátszódó folyamatok befolyásolják, és viszont.”

Láthatjuk tehát, hányféle különböző megfogalmazás született a globalizáció definiálására. A globalizáció nem egyetlen folyamat, hanem azok sorozata, amely egyidejűleg, de nem egyforma módon működik az érintett területeken és dimenziókban. A gazdasági globalizáció a gazdasági kapcsolatok intenzívebbé válására, továbbá azoknak a nemzetgazdaságokra való kiterjedésére utal. A hatalmas tőkebefektetések, a technológiai fejlődés mind ösztönözte az áruk és szolgáltatások kereskedelmét. Mára már a különböző piacok kiterjedtek szinte az egész világra ezzel új kapcsolatokat létrehozva a nemzetgazdaságok között. Természetesen a gazdasági globalizációnak is vannak sajátos pozitív és negatív hatásai, így többek között megjelenése nagyméretű hasznot hozott a világ társadalmának számos területére.

De hogyan válnak a gazdaságok nyitottabbá a globalizáció hatására? Ahhoz, hogy egy ország fejlődni tudjon és versenyképes legyen, be kell kapcsolódnia a nemzetközi gazdasági folyamatokba. A nemzetgazdaságok ezáltal részt vesznek a világ más részein élő emberekkel, ott működő vállalatokkal és szervezetekkel lebonyolítható transznacionális folyamatokban. E folyamatok hatására csökken az állam szerepe a gazdaságban, tehát az fokozottabban ki van szolgáltatva a nemzetközi szintéren zajló gazdasági eseményeknek. Természetesen a nemzetállamok határozott belső szabályozással és gazdasági lehetőségeik megfelelő kihasználásával megvédhetik nemzetgazdaságukat a káros külső hatásoktól, de teljes egészében ma már nem zárkozhatnak el a világgazdasági események elől. Ez utóbbi a fejlődésükre negatív hatással lenne. A világ országai, lehetőségeik függvényében igyekeznek e tényezők között valamiféle optimális egyensúlyt kialakítani (Tolnai, 2010).

2. Anyag és módszer

E tanulmány elsősorban olyan szekunder kutatásokon alapszik, amelyek a gazdasági, társadalmi, politikai és technológiai tényezők leíró-analitikus vizsgálatára épülnek. A vizsgálatok a rendelkezésre álló nemzetközi bibliográfián és adatbázisokon alapulnak. Említést kíván az is, hogy a tény, hogy a szerzők nemcsak személyesen jártak az érintett régiókban, de az egyikük az afrikai térségben több évet dolgozott. Ezért a szerzők korábban publikált munkái mellett helyszíni személyes tapasztalataik is hozzájárultak e tanulmány megszületéséhez.

3. Eredmények és értékelésük

3.1. A kapcsolatok fejlődése Kína és Afrika között

A kínai-afrikai kapcsolatok hosszú történelmi múltra tekintenek vissza. I.e. 114-ben egy világméretű kereskedelmi útvonalat alakított ki a Han dinasztia, melyet a kelet-nyugati kapcsolatok segítségével indított el Xi'an-ból, ezzel különös figyelmet szentelve a keleti törekvéseknek a nyugatra való kiterjesztésére. Az első közvetlen találkozóra Kelet-Afrika és Kína között 1418-ra tehető, amikor Zheng He admirális felfedező útján (1405-1433) megérkezett a szuahéli tengerpartra.

Az 1950-es években a bipoláris világrend keretei sajátos lehetőséget adtak a gazdaságilag és technikailag kevésbé fejlett régióknak, az úgynevezett harmadik világnak (Kínát és Afrikát is beleértve) az egymás irányában való közeledésre. 1955-ben 29, főként ázsiai és afrikai független országok vezetői találkoztak egymással Bandungban, Indonéziában. Ezen országok többsége nem igazodott szorosan sem a szocialista blokkhoz, sem a nyugati világhoz, ám a két világrendszer rivalizálásából a maguk számára igyekeztek előnyöket kovácsolni (Fischer, 2005). A Bandung Konferencia jelentősége még ennyi idő távlatából nézve sem elhanyagolható, mivel az ott megfogalmazott „tíz elv” továbbra is fontos és releváns a kínai-afrikai viszonyban. Ezek az alapelvek olyan megfontolásokat tartalmaznak, mint például: (3) minden nagyobb és kisebb nemzet egyenlőségének elismerése, (4) tartózkodás más nemzetek belügyeibe történő beavatkozástól, vagy (9) a kölcsönös érdekek és együttműködés megkönnyítése (Kende, 1973).

1967-ben Kína elindította Afrikában (Tanzániában és Zambiában) a század egyik legnagyobb fejlesztési projektjét az ún. a TanZam vasút megépítését. Nem meglepő, hogy a harmadik világ legnagyobb kínai fejlesztési támogatási projektje Tanzániát célozta meg, mivel a kelet-afrikai ország volt Kína „legközelebbi barátja” Afrikában (Bailey, 1975). A „kulturális forradalom”, amely Kínában 1966-ban jelent meg, szinte teljesen befagyasztotta az afrikai kapcsolatokat (a folyamatban lévő projektek kivételével, például a vasútépítésben). A kínai politikai élet fordulópontja a Kínai Kommunista Párt Központi Bizottságának harmadik ülésén jött létre 1978 decemberében. Ez a fórum elfogadta Deng Xiaoping (Teng Hsziao-ping) úgynevezett *reálpolitikai* irányvonalát (Polonyi, 1994).

Ezzel párhuzamosan újraindult Kína nemzetközi nyitási folyamata. Larkin (1975) szerint Kína akkori Afrika-politikáját az alábbiak jellemezték:

1. Jelentős előrelépés a hivatalos diplomáciai kapcsolatok kialakításában.
2. 1971-ben Kína az Egyesült Nemzetek Szervezete Biztonsági Tanácsának állandó tagja lett („helyet cserélt Tajvannal). Ezt számos afrikai ország támogatta.
3. A Kínához lojális afrikai államok csatlakozhattak a fejlesztési támogatási programokhoz.
4. Kína folyamatosan támogatta ezeket a nemzeti és függetlenségi mozgalmakat.

5. Kína a szuperhatalmak és a világ kevésbé fejlett nemzetei közötti megosztottságot felváltó új rendet szorgalmazott az utóbbiak túlélése és fejlődésük biztosítása érdekében.

A kínai politika a „kínai-afrikai együttműködés négy alapelve” néven vált ismertté. Ennek alapvető pontjai a következők:

1. Egyenlőség és kölcsönös előnyök
2. Összpontosítás a gyakorlati eredményekre
3. Az együttműködés formáinak sokszínűsége
4. A gazdasági fejlődés

Ahogy Van de Looy (2006) rámutatott: „Ezek az elvek meghatározzák a kínai-afrikai kapcsolatok új korszakát. Kína nem akarja feltétlenül támogatni az afrikai országok fejlődését, és valójában Kína nem is tudja vállalni afrikai partnereinek a költséges segélyprogramok terheit.” Ez a rendszer, illetve és a kínai-afrikai kapcsolatok fejlődése, továbbá a folyamatosan felhalmozódó tapasztalatok lehetőséget nyújtanak Afrikának, hogy megértse saját fejlődését és azt optimálisan tervezzék meg. A XXI. századi nemzetközi politikai és gazdasági folyamatok részben pont ezek alapján teremtik meg a megfelelő válasz lehetőségét (Tarrósy, 2008).

3.2. A fejlődő országok

Az elmúlt évtizedekben azok az országok tudtak jelentős gazdasági növekedést és társadalmi fejlődést felmutatni, amelyek képesek voltak eredményesen bekapcsolódni a globalizáció által előidézett és mozgatott világgazdasági folyamatokba. Sajnálatos módon ez számos fejlődő országnak nem, vagy csak részlegesen sikerült. A kérdés ugyanakkor ma igen releváns, hiszen a korábbi gyarmati világbirodalmak felbomlása óta eltelt évtizedek során az egykori „harmadik világ” országai sok esetben egymástól nagyon eltérő fejlődési pályáivet jártak be, így a „fejlődő ország” újbóli meghatározása a mai világban nagyon is indokolt. Tehát, pontosan mit értünk ma fejlődő országok alatt, mi alapján sorolható egy nemzetgazdaság ebbe a kategóriába? A Világbank például a fejlődő országok közé tartozó államokat úgy határozza meg, hogy az országokat jövedelemkategóriákba sorolja, amelyek alapja az egy főre jutó bruttó nemzeti jövedelem (GNI, USD-ban kifejezve). Így az országok alacsony, közepes és magas jövedelmű gazdaságokba sorolhatók. Az alacsony és közepes jövedelmű országok általában a fejlődő országok közé tartoznak, de fejlődésük szintje nagyon eltérő lehet.

Az ENSZ két további mutatót használ annak meghatározására, hogy mely országok tartoznak a legkevésbé fejlett országok csoportjába. Az egyik mutató az humántőke index (HAI, Human Assets Index), amely az alábbi tényezőket tartalmazza (United Nations, 2014):

- az alultáplált népesség százaléka;
- öt évesnél fiatalabb gyermekek halálozási aránya;
- középiskolába felvett diákok aránya;
- írástudás aránya a felnőtt lakosságból.

A másik mutató a gazdasági sérülékenységi index (EVI, Economic Vulnerability Index), amely egy ország gazdasági sebezhetőségének mérésére szolgál. Ha egy ország a legkevésbé fejlett országokhoz tartozik, akkor a következő három tényező jellemzi:

1. az egy főre jutó bruttó nemzeti jövedelem 1.005 USD-nál kevesebb;
2. a humán infrastruktúra alacsony szintű;
3. a gazdaság rendkívül sérülékeny (United Nations, 2014).

Az 1. ábra szemlélteti, hogy mely országok tartoznak a legkevésbé fejlett országok közé. E kategória 1971-es bevezetése óta csak öt országnak sikerült „kitörni” a legkevésbé fejlett országok csoportjából (Maldív-szigetek, Zöld-foki Köztársaság, Botswana, Szamoa, és Egyenlítői-Guinea).

1. ábra: A legkevésbé fejlett ország helyzetének alakulása (1971-2017)

2017	→	Equatorial Guinea, Vanuatu
2014	→	Samoa
2012	←	South Sudan
2011	→	Maldives
2007	→	Cabo Verde
2003	←	Timor-Leste
2000	←	Senegal
1994	←	Botswana Angola, Eritrea
1991	←	Cambodia, Democratic Republic of the Congo, Madagascar, Solomon Islands, Zambia
1990	←	Liberia
1988	←	Mozambique
1987	←	Myanmar
1986	←	Kiribati, Mauntania, Tuvalu
1985	←	Vanuatu
1982	←	Djibouti, Equatorial Guinea, Sao Tome and Principe
1977	←	Cabo Verde, Comoros
1975	←	Bangladesh, Central African Republic, Gambia
1971	←	Afghanistan, Benin, Bhutan, Botswana, Burkina Faso, Burundi, Chad, Ethiopia, Guinea, Haiti, Lao People's Democratic Republic, Lesotho, Malawi, Maldives, Mali, Nepal, Niger, Rwanda, Samoa, Somalia, Sudan, Uganda, United Republic of Tanzania, Yemen

Forrás: United Nations (2015)

A szubszaharai afrikai országok háttérbe szorulása leginkább a nemzetközi folyamatokban betöltött szerepük révén mutatható be. Az egyik ilyen tényező a nemzetközi kereskedelem betöltött szerepe. Az IMF és a Világbank strukturális átalakítási programjai, valamint a különböző kereskedelmi megállapodások révén ezek az országok egyre inkább megnyitják gazdaságukat. 2002 és 2007 között átlagosan 6,5%-os gazdasági növekedés volt jellemző ebben a térségben. A szubszaharai régió országai a különböző kereskedelmi liberalizációs megállapodások révén bekövetkezett piacra jutási lehetőségeket nem tudták minden esetben saját javukra fordítani (lásd 1. táblázatot). Ez főként az infrastruktúra hiányosságai és termékeik alacsony minősége miatt volt.

1. táblázat: A legkevésbé fejlett ország világexportban és importban való részesedése (%)

	1980	1990	2000	2005	2010	2013
Világ	100	100	100	100	100	100
Fejlett országok	66,181	72,496	65,768	60,377	53,949	50,903
Fejlődő országok	29,648	24,118	31,913	36,253	42,070	44,814
Fejlődő országok (Afrika)	5,923	3,002	2,292	2,963	3,408	3,202
Szubszaharai térség (Dél-Afrikai Köztársaság nélkül)	2,528	1,272	0,973	1,358	1,649	1,72

Forrás: United Nations (2015)

A következő terület, ahol Afrika szintén hátránnyal szembesül, az a tőkebefektetések nemzetközi áramlása. „Míg 1982 és 1987 között évi 1 milliárd dollárnyi FDI (közvetlen külföldi működőtőke befektetés) áramlott szubszaharai Afrika országaiba, ez a fejlődő országokba áramló FDI 5,4%-a volt, addig 2000-ben 5,8 milliárd dollárnyi, ám ez a fejlődő országokba abban az évben áramló tőkének csupán 2,3%-a, s a világ tőke-exportjának pedig mindössze 0,4%-a (!) irányult Afrikába.” (Kiss, 2006, p. 6.) A 2. táblázatban látható, hogy a helyzet a későbbiekben sem javult.

2. táblázat: A világ működő tőke-áramlásának eloszlása (%)

	FDI beáramlás				FDI kiáramlás			
	2010	2011	2012	2013	2010	2011	2012	2013
Fejlett országok	49,46	51,79	38,84	38,96	67,37	71,02	63,32	60,79
Fejlődő országok/Afrika	3,31	2,77	4,15	3,94	0,45	0,4	0,89	0,88
Átmeneti országok	4,96	5,58	6,33	7,44	3,94	4,29	3,99	7,03

Forrás: United Nations (2015)

A problémát fokozza, hogy a térségbe beáramló tőke nagy része nem gazdasági és exportorientált beruházásokban jelenik meg, hanem sokkal inkább spekulatív jellegű beruházásokban, vagy az állami vagyon privatizációjában.

További problémát jelent, hogy a külföldi tőkebeáramlás összege egyenlőtlenül oszlik meg a térség országai között. „2001-ben a Szubszaharai-Afrikába áramló közvetlen külföldi beruházásnak 48%-a (!) Dél-Afrikai Köztársaságba és 7,8%-a Nigériába áramlott.” (Kiss, 2006, p. 7.) Az alacsony részesedési arány a beruházások magas politikai és gazdasági kockázataival magyarázható.

1970 és 1996 között összesen 193 milliárd USD tőke áramlott ki Afrikából. Ennek köszönhetően Afrika nettó tőkeexportőr lett. Több ország esetében a tőkekiáramlás meghaladta az adott ország teljes adósságállományának összegét (Boyce–Ndikumana, 2001). Afrika nem követi szorosan a világ többi részének trendjeit és demográfiai mutatóit (Biedermann–Kiss, 2017).

A nemzetközi kereskedelem és a tőkeáramlás mellett a következő fontos terület a munkaerő-áramlás, amely befolyásolja egy ország gazdasági fejlődését. Afrikában

a külföldön való munkavégzés szélsőséges módon jelenik meg. Az egyik ilyen vélet, hogy többségben szakképzetlen és az országban munkanélküli vándorol el, és az esetek többségében nem találnak legális munkalehetőséget. A másik vélet a magasan képzett munkaerő kivándorlása.

3.3. Kína gazdasági teljesítményének rövid áttekintése

Kína növekvő gazdasági ereje globális szinten bizonyítható (például: hosszú távú gazdasági növekedése, nemzetközi kereskedelemről történő részesedése, a közvetlen külföldi tőke beáramlásának rekordszintje). A kínai gazdaság tipikus példája volt a központosított tervgazdaságnak, ugyanakkor folyamatosan átalakult piacorientált gazdasággá, ahol a piac játssza a vezető szerepet az erőforrások elosztásában.

Kínában az egy főre jutó bruttó hazai termék (GDP) 1980 és 2012 között húszszorosára nőtt. A hosszú távú gazdasági növekedés üteme 1980 óta átlagosan 9% volt, vagyis Kína a világ egyik leggyorsabban fejlődő országa (lásd a 3. táblázatot).

3. táblázat: Kína gazdasági térhódítása (1980-2016)

Kína	1980-1982	1993-1997	2012-2016
Egy főre jutó éves GDP (milliárd USD)	198,40	590,34	7458,31
GDP éves növekedése	7,31	11,41	7,30

Forrás: Világbank (2017a)

Kína GDP-je alapján ma már a világ második legnagyobb gazdaságává vált (az USA után), de vannak olyan elemzők, akik úgy vélik, hogy a tartós növekedés és fejlődés miatt lehet, hogy Kína akár két évtized leforgása alatt átveszi az Egyesült Államoktól az első helyet (Világbank, 2017b). Kína külkereskedelmi forgalma még nagyobb mértékben emelkedett, mint gazdasága, amely jelentős változást ért el az ország külgazdasági nyitottságában. Míg 1977-ben csak 0,6%-kal részesedett a világ kereskedelméből, addig 2000-re közel hatszorosára (3,7%) nőtt. A kínai export értéke 2016-ban 2.098 milliárd USD-ra emelkedett, amely 13,2% -os részesedést jelent a világkereskedelemben, és ez lehetővé tette Kína számára, hogy a világ vezető exportőre legyen. A 4. táblázat szemlélteti, hogy Kína 3.685 milliárd USD-s világkereskedelmi mérlegével az USA (3.706 milliárd USD) mögött áll a második helyen.

4. táblázat: A világ árukereskedelmének vezető exportőr és importőr országai (2016, milliárd USD)

Exportőr	Érték	Részesedés (%)	Importőr	Érték	Részesedés (%)
Kína	2.098	13,2	USA	2.251	13,9
USA	1.455	9,1	Kína	1.587	9,8
Németország	1.340	8,4	Németország	1.055	6,5

Forrás: World Trade Statistical Review (2017)

Ugyanakkor számos olyan vélemény is megfogalmazódott, hogy Kína gazdasági növekedésének adatai túlzóak lehetnek, és az elmúlt két évtized kiemelkedő gazdasági teljesítménye sem garantálja jövőbeli sikerét. Bár a kínai gazdaság számos kihívással néz szembe, de mértékadó gazdasági elemzők szerint ezek a hátráltató tényezők lassulhatnak, és nem állítják meg a gazdasági növekedést.

3.4. Kína Afrika felé fordulásának motivációi

Az utóbbi évtizedekben végbement globális folyamatok számottevően átrendezték a világ gazdasági térképét. Kína a világ egyik vezető termelőjévé és gazdasági központjává vált. Ez az átalakulás nemcsak az ország gazdasági helyzetében érzékelhető, hanem az újonnan kialakult gazdasági kapcsolatokban is.

A kínai-afrikai kapcsolatok viszonylag hosszú múltra tekintenek vissza. A tisztán politikai és diplomáciai érdekek (az 1960-as évektől kezdve) mellett a két régió között egyre erőteljesebbé váltak a gazdasági érdekek. Mindez mára szoros gazdasági és politikai kapcsolatokat teremtett, de Kína mindig is erőteljesebb gazdasági és tárgyalási pozícióval rendelkezett, de Kína világgazdasági helyzete az afrikai országoknak is új lehetőségeket és célokat kínált mind politikai, mind gazdasági szempontból (Kiss-Tétény, 2008).

Hatalmas népességének és akadálytalan gazdasági növekedése miatt Kínának egy új kihívással kellett szembenéznie: az egyre növekvő energia- és nyersanyag-igény. Ez utóbbi szintén jelentős ok, amiért Kína az afrikai kontinens felé fordult. Az afrikai kontinensen található a világ kőolajkészleteinek mintegy 10%-a, emellett rendkívül gazdag más nyersanyagokban is (például réz, földgáz, vasérc). Afrika egyike annak a kevés helynek a világon, ahol ezek a nyersanyagok egy helyen megtalálhatók, és ami nagyon fontos, hogy könnyen elérhetőek. Az energia- és nyersanyagforrásokkal jól ellátott fejlett országok esetében ez nincs így, illetve ott Kína számára nem ez a fő motivációs tényező.

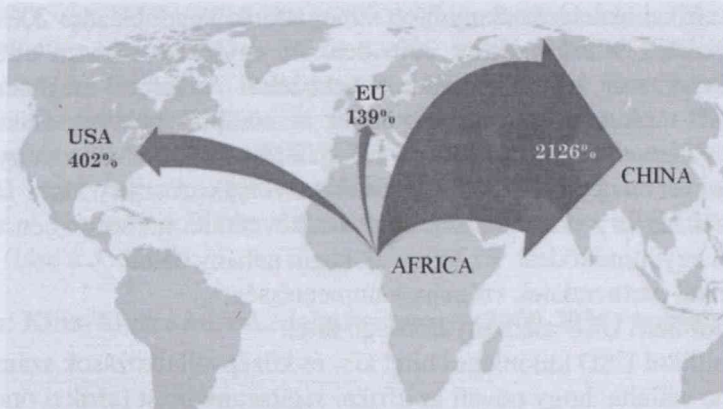
Szentesi szerint „A közép-ázsiai régió hagyományosan Oroszország, míg a latin-amerikai hagyományosan az USA gazdasági befolyása alatt áll. Ezekben a területeken Kína megjelenése keresleti alternatívát kínálhat a célországoknak, sok esetben viszont nagyhatalmi érdekellentétek korlátozhatják a kínai térnyerést. A Közel-Kelet a világ legzsúfoltabb régiója, ahol az olajimportáló országok sorban állnak a készletekért. A kínai beruházások céltérképén marad tehát Afrika, annak is főleg a Szaharától délre eső része, mely ásványkincsekben a leggazdagabb, politikailag pedig a legkevésbé stabil terület. Több országban a politikai instabilitás olyan gazdasági kockázatot jelent, amit a nyugati cégek csak ritkán vállalnak. Hiába rejt rengeteg kincset az afrikai föld, a piac még messze nem telített. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy aki mer, az nyer. A kínaiak pedig mernek.” (Szentesi, 2009, p. 22). A fejlett országokban az energiaárak és az energiabiztonsági megfontolások további okot jelentenek Kína számára, hogy még inkább erősítse afrikai kapcsolatait. Kína..., 2008-ban már szükségletének több mint egyharmadát fedezte afrikai forrásokból, és rengeteg olaj- és gázipari projektben vesz részt a kontinensen, főleg Nigériában, Szudánban, Angolában és Kongóban, valamint növekednek a kínai befektetések Egyenlítői-Guineában, Gabonban, Zambiában, Algériában, Dél-

Afrikában és Csádban. Szudán kőolajexportjának nagyobb része Kínába irányul. A másik oldalról viszont még erősebb a függőség, mivel a Kínába irányuló afrikai kivitel közel háromnegyedét teszi ki a kőolaj.”(Engelberth, 2013)

Kína próbálja a növekvő energia- és nyersanyagigényét kevésbé költségesen, biztonságosabban és különböző forrásokból megoldani. Ezeknek a kritériumoknak az afrikai kontinens tökéletesen megfelel. Mindeközben Kína két fő motivációval rendelkezik az energiaágazatban. Az egyik tényező a belső energia- és nyersanyagigény fedezése, a másik a világ nyersanyag és energiaiparában való központi szerepre való törekvés, ezzel is növelve Kína meghatározó világgazdasági szerepét (Mező, 2012).

A 2. ábrán látható, hogy 1998 és 2006 között az afrikai nyersanyag Kínába irányuló exportja több húszszorosára növekedett. Az afrikai export Európába és az Egyesült Államokba is nőtt, de Kínához képest jóval kisebb ütemben.

2. ábra: Az afrikai nyersanyagok exportja (1998-2006)

Forrás: Engelberth (2009)

3.5. A Kína-Afrika Együttműködési Fórum hatása a két régió közötti befektetésekre

A globalizáció korában egyre inkább láthatóvá válnak azok az érdekek, amelyek Kína figyelmét az afrikai kontinens felé fordították. A két régió közötti együttműködés intézményes mederbe terelése érdekében 2000-ben tető alá hozták az első Kína-Afrika Együttműködési Fórumot (FOCAC). Azóta a két régió közti intézményes és rendszeres párbeszéd fő fórumává vált FOCAC célja, hogy megerősítse a korábban már létező kínai-afrikai kapcsolatokat és mindenfajta együttműködést politikai, diplomáciai és gazdasági területen. Az első FOCAC találkozó az egyenlő bánásmód elvének megfogalmazásán alapult. A találkozó során a felek megállapodtak egy hároméves terv végrehajtásában, amelynek fő célja a kínai-afrikai beruházások és kereskedelem ösztönzése, a segélyekre szánt összegek növelése, illetve a kínai vállalkozások beruházásainak ösztönzése az afrikai kontinensen volt. A csúcstalálkozót sikeresnek értékelték a felek, mivel Kína 31 afrikai ország adósságát elengedte, valamint létrehoztak egy új alapot az emberi

erőforrás fejlesztésére, amelynek keretében Kína mintegy 7.000 afrikai szakember képzését vállalta.

A második FOCAC csúcstalálkozó 2003-ban került megrendezésre, amelyen már 44 afrikai ország vett részt. A csúcstalálkozó fő témája az együttműködések gyakorlati megvalósítása és konkrét intézkedések végrehajtása volt. E témakörökön belül a politikai együttműködés kérdéseire és a társadalmi és gazdasági fejlődésre helyeződött a hangsúly.

A diplomáciai kapcsolatok elkezdődésének 50. évfordulója alkalmából a 2006-os pekingi csúcstalálkozó mindkét fél számára fordulópontnak tekinthető. A felek olyan nyilatkozatokat írtak alá, amelyek a következő három évre az együttműködés meghatározó irányait kijelölték, mint például:

- Kínai-Afrikai Fejlesztési Alap létrehozása;
- 3 milliárd USD kölcsön folyósítása az afrikai országok számára;
- 31 afrikai ország adósságának eltörlése;
- Kórházak és iskolák építése Afrikában;
- Az afrikai országoknak nyújtott támogatások megduplázása 2009-ig.

A negyedik FOCAC-csúcsot 2009-ben, az egyiptomi Sharm el-Sheikh-ben tartották. Ekkor már a kínai-afrikai kereskedelmi forgalom meghaladta a 100 milliárd USD-t. A találkozón áttekintették a korábbi, pekingi csúcstalálkozón született megállapodások végrehajtását. Elfogadták a Sharm el-Sheikh nyilatkozatot és cselekvési tervet a 2010-2012-es időszakra vonatkozóan. A kínai fél nyolc új lépést javasolt, amely szándékaik szerint a rákövetkező három évben erősítette a kínai-afrikai együttműködést. Ez utóbbiak közül néhány példa:

- Afrikai partnereknek számára vámmentesség;
- 10 milliárd USD alacsony költségű hitel;
- 1 milliárd USD különleges hitel kis- és középvállalkozások számára;
- Kína vállalta, hogy növeli az afrikai segítségnyújtást (afrikai országok által adósságának csökkentése és megszüntetése, az afrikai befektetések bővítése, a kínai piac további megnyitása és a gyakorlati együttműködés megerősítése Afrikával);
- Kína 100 közös projektet vállalt a tudományos és technológiai kutatások terén, 100 doktori fokozattal rendelkező afrikai munkatársat fogadnak kínai tudományos kutatásokban való részvétel céljából, és utóbbi eredményeinek hasznosításához a kutatók hazájában;
- 20 mezőgazdasági technológiai mintaközpont építése Afrikában, 50 mezőgazdasági szakértői csoport küldése Afrikába, és 2.000 főre kiterjedő mezőgazdasági munkaerő képzése Afrika számára.

A FOCAC ötödik miniszteri találkozóját 2012-ben tartották Pekingben, ahol megállapodás született arról, hogy két dokumentumot – a „Pekingi Nyilatkozatot” és a „Pekingi cselekvési tervet” – bocsátanak ki a 2013-2015 közötti időszakra vonatkozó politikai és gazdasági együttműködés ütemtervének kidolgozására. A „Pekingi cselekvési terv” kiemelte az együttműködést olyan új területeken, mint a szakemberek cseréje és az afrikai integráció. A kínaiak bejelentettek számos olyan

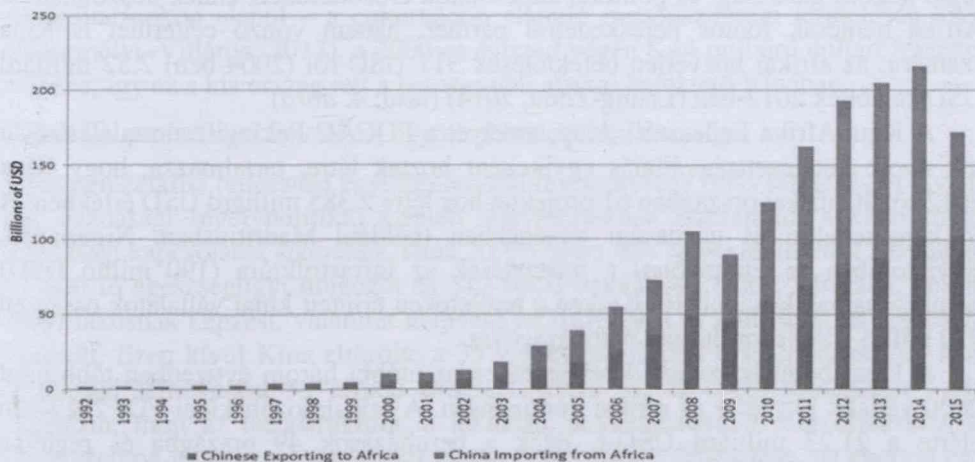
új intézkedést is, amelyek segítséget nyújtanak Afrikának, beleértve 20 milliárd USD-t a beruházás ösztönzésre.

Az 1990-es évek végén és a 2000-es évek elején a kínai-afrikai kereskedelemben soha nem tapasztalt növekedés kezdődött. Azóta Kína erős kereskedelmi kapcsolatokat épített ki minden afrikai országgal és olyan intenzíven, hogy forgalma meghaladta az 1 milliárd USD-t húsz afrikai országgal (FOCAC, 2011).

A FOCAC hatodik miniszteri találkozására 2015-ben, Johannesburgban került sor. Ennek során a felek újabb, a 2016-2018 közti három évre szóló együttműködési programot fogadtak el, amelynek fontos részei a mezőgazdaság és élelmezésbiztonság, a kereskedelmi kapcsolatok további bővítése, az infrastrukturális fejlesztések, az óceánok élővilágának védelme, az idegenforgalmi kapcsolatok bővítése, valamint a társadalmi fejlődés elősegítése (FOCAC, 2018).

Mára a két régió egymás erősségeire igyekszik építeni, és arra törekszik, hogy maximalizálja a kölcsönös előnyökön alapuló kereskedelmi kapcsolatokat. Miközben az 1990-es évek során a két régió közötti kereskedelem értéke csak 2 milliárd USD volt, addig 2012-ben a Kína-Afrika kereskedelem össz mennyisége elérte a 198,49 milliárd USD-t. Ebből 85,319 milliárd dollár volt Kína exportja Afrikába, és 113,171 milliárd dollárt a kínai afrikai import járult hozzá, így Kína legfontosabb kereskedelmi partnere volt Afrikának. A forgalom összességében 2014-ig tovább növekedett, majd 2015-ben az Afrikából származó export oldalán visszaesett, amelynek oka nyilvánvalóan a kőolaj világpiaci árának jelentős visszaesése. A Kínának szállított olaj mennyisége tekintetében aligha következett be visszaesés (lásd a 3. ábrát).

3. ábra: Kína-Afrika kereskedelmi volumen (2000-2015) (milliárd USD)

Forrás: China-Africa Economic and Trade Cooperation (2013)

Az 5. táblázatban láthatók azok az országok, amelyek a legintenzívebb kereskedelmi kapcsolatokat rendelkeznek Kínával.

5. táblázat: Kína hat legfontosabb afrikai kereskedelmi partnere (a legfontosabb export- és import termékek esetében)

Országok	Kína afrikai kereskedelmi részesedése (%)	Export Kínába	Import Kínából
Angola	21	nyersolaj, gyémánt, finomított kőolaj, finomított földgáz	műszaki és elektronikai termékek, gépek, építőanyag
Dél-Afrika	18	gyémánt, vasérc és koncentrátumok, réz, platina	pamut, szövet, szőttes, lábbelik, utazási cikkek
Szudán	7	nyersolaj, kőolajgáz	felsőruházat, csövek, acél, elektronikai berendezések
Nigéria	6	nyersolaj, érc, kőolajgáz, nemesfém	lábbelik, motorkerékpárok, elemek és akkumulátorok, elektronikai alkatrészek, elektromos generátor
Egyiptom	6	olaj, pamut, vegyszerek, fémtermékek	élelmiszer, berendezések, építőanyagok, elektronikai alkatrészek, elektromos generátor
Algéria	5	ásványi üzemanyagok, műanyag, réz, parafa	építőanyagok, mechanikus berendezések, gépek, elektronikai termékek, járművek és alkatrészek, keramika

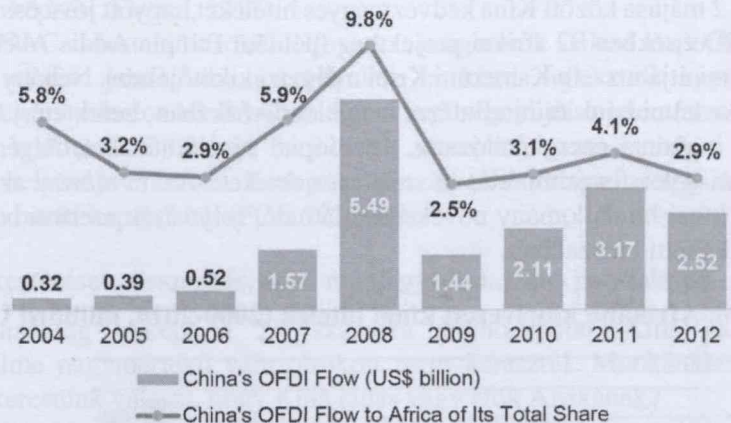
Forrás: Daouda (2012)

FOCAC 2000. évi létrehozása fokozatosan, de határozottan hozzájárult a két régió közötti gazdasági és politikai kapcsolatok erősödéséhez, ennek köszönhetően Afrika nemcsak fontos kereskedelmi partner, hanem vonzó célterület is Kína számára: az afrikai közvetlen befektetések 317 USD-ről (2004-ben) 2,52 milliárd USD-ra nőttek 2012-ben (Leung-Zhou, 2014) (lásd: 4. ábra).

A Kína-Afrika Fejlesztési Alap, amelyet a FOCAC Pekingi csúcstalálkozóján tett nyolc kötelezettségvállalás egyikeként hoztak létre, tartalmazza, hogy Kína 2012-től 30 afrikai országban 61 projektet hoz létre 2.385 milliárd USD értékben. A fő kereskedelmi és gazdasági térségekben (például Mauritiusban, Nigériában, Egyiptomban és Etiópiában) a fejlesztések az infrastruktúra (190 millió USD) beruházásainak köszönhető. Ezek a területeken érintett kínai vállalatok összesen 920 millió USD-t fordítottak beruházásokra.

A kínai beruházásoknak köszönhetően az utóbbi három évtizedben több mint 2000 vállalat jött létre az afrikai kontinensen. A felhalmozott kínai FDI 2012-ben elérte a 21,23 milliárd USD-t. Ezek a beruházások 49 országba és régióba, elsősorban Dél-Afrikába, Nigériába, Zambiába, Szudánba, Algériába és Egyiptomba kerültek.

4. ábra: Kína külföldi működő tőke áramlása Afrikába (2004-2012)

Forrás: Leung-Zhou (2014)

Ráadásul nemcsak Kína rendelkezik afrikai befektetésekkel, hanem az afrikai országok is befektetnek Kínában. Az 1990-es években az afrikai országok összesen 50 millió USD értékben 524 projektbe fektettek be. A Dél-Afrikai Köztársaság, Nigéria, Tanzánia, Mauritius és a Seychelles voltak az első országok, amelyek ázsiai ország területén fektettek be. 2000 óta folyamatosan növekednek az afrikai befektetések Kínában, és összegük már 2005-ben meghaladta az 1 milliárd USD-t (38%-os éves növekedés mellett), illetve a FOCAC 2006-os csúcstalálkozója óta tovább gyorsult. 2009 és 2012 között az afrikai országok közvetlen befektetése 14.242 milliárd USD volt Kínában (44%-kal nőtt a 2009-es szinthez képest). Csak Mauritiusból – amelynek gazdasága a turizmuson, a textiliparon és a szolgáltatásokon alapul – a cukornádon alapuló mezőgazdasági termelésen kívül (Neszmélyi-Villányi, 2013), a 2000-es évtized végén 8,44 milliárd dollárt fektettek Kínába, így ez a kis ország lett a legnagyobb afrikai befektető Kínában.

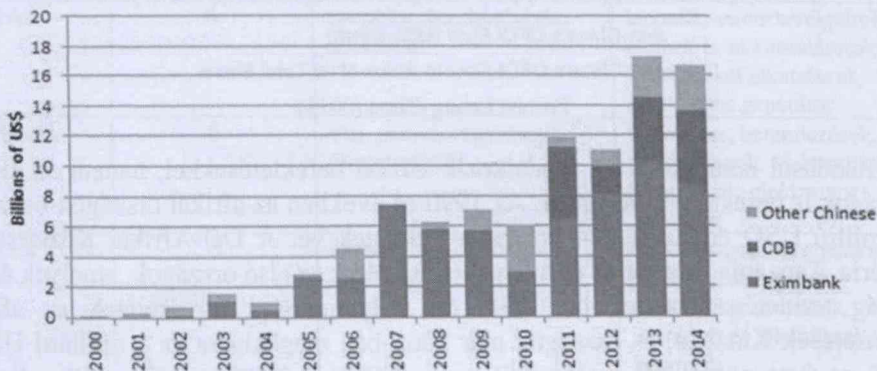
3.6. Kína nemzetközi fejlesztési együttműködési tevékenysége

Kína nemzetközi fejlesztési együttműködési tevékenysége (más kifejezéssel élve az ún. gazdasági segélypolitika) szintén nagymértékben hozzájárult a kínai-afrikai gazdasági kapcsolatok sikeréhez. Kína 2009 végéig 884 projektet indított Afrikában, 17.000 fő egészségügyi dolgozót és 312 fiatal önkéntest küldött Afrikába, 26.488 helyi lakosnak képzést, valamint alapvető erőforrásokat és humanitárius segítséget nyújtott. Ezen kívül Kína eltörölte a 35 legkevésbé fejlett ország adósságát. Kína gazdasági támogatása 53 afrikai országra terjed ki, és olyan területeket foglal magában, mint az infrastruktúra, a lakhatás, a közlekedés, a mezőgazdaság, az egészségügyi ellátás, az oktatás, az emberi erőforrások fejlesztése, az energia és a környezetvédelem (FOCAC, 2011).

A 2006-os csúcstalálkozó óta a támogatás tovább növekedett. A feltétel nélküli támogatások és a Kínából származó kamatmentes kölcsönök összege 2006 és 2009 között megduplázódott. Kína az afrikai országok igényeihez határozta meg a támogatást, kamatmentes és kedvezményes kölcsönöket nyújtott. Kína kihasználja

erősségeit, továbbra is fenntartja a fejlesztési tevékenységeket, de alacsonyabb áron. 2010 és 2012 májusa között Kína kedvezményes hiteleket hagyott jóvá összesen 11,3 milliárd USD értékben 92 afrikai projekthez (például Etiópia Addis Abeba-Adama gyorsforgalmi útjához és a Kameruni Kribi mélyvízi kikötőjéhez). Néhány fontosabb kínai kereskedelmi bank és hitelintézet megjelent Afrikában, befektetési hitelekkel támogatták a ghánai energiahálózatot, az etiópai vízerőműveket, Algériában egy nyugat-keleti gyorsforgalmi utat és más projekteket. Az 5. ábrán az Afrikába kihelyezett kínai hitelállomány növekedése látható, folyósítók szerinti bontásban a 2000-2014 közötti időszakban.

5. ábra: Afrikába kihelyezett kínai hitelek (2000-2014, milliárd USD)

Forrás: SAIS (2017)

A FOCAC hivatalos honlapja négy olyan területet sorol fel, amelyekhez Kína jelentős segítséget nyújtott. Az első ilyen terület az infrastruktúra, ahol Kína több mint 500 infrastrukturális projekt megvalósításához járult hozzá (2.233 km vasúti hálózat, 3.391 km autópálya, 11 híd, sportkomplexumok 780.000 néző befogadására, 104 középület és mozik). A második terület a mezőgazdaság, ahol Kína segítséget nyújtott a gazdaságoknak, pl. öntözési technológiákkal látta el őket, ezen kívül szakembereket és különböző gépi és egyéb eszközöket küldött a mezőgazdasági fejlődés és az élelmiszertermelés önellátásának előmozdítása érdekében. Mali, Tanzánia, Guinea, Szomália és Mauritánia területén olyan kísérleti gazdaságok jöttek létre, ahol technológiai kutatásokat végeztek és tudástranzfer workshopokat szerveztek. A tudás döntő hatással van a vállalatok sikerére (Nagy, 2013; Vágány-Kárpáti-Daróczi, 2013). 14 országban jöttek létre bemutatóközpontok, ahol a helyi gazdálkodók szakértelmet és tudást szerezhettek. A harmadik terület az egészségügyi ellátás, amelyben Kína hozzájárult 54 kórház és 30 maláriás megbetegedésekre specializálódott központ létrehozásához. Emellett orvosok csoportjait is elküldte 40 országba, ahol több mint 200 millió beteget kezeltek. A negyedik terület pedig, ahol Kína segítsége megjelent a humán erőforrás, azaz az oktatás és a szakmai képzések (pl. gazdaság, diplomácia, közigazgatás, turizmus, mezőgazdaság, állattenyésztés, halászat, egészségügyi ellátás és közegészségügy), amelyek terén naprakész

ismeretek átadásával szolgálja e terület legfontosabb prioritását, a korszerű szakemberképzést (Grotte, 2017).

A FOCAC csúcstalálkozókon elfogadott programok szilárd alapot hoztak létre, és még inkább jelentősen hozzájárultak a kínai fejlesztési együttműködési tevékenység folyamatos bővítéséhez. Kínai segítségnyújtása jelentősen elősegítette az afrikai kontinens fejlődését, és jelentős szerepet játszott az ottani társadalmi-gazdasági helyzet javításában. Ezek az erőfeszítések és eredmények csak növelhetik a két régió baráti kapcsolatát (FOCAC, 2013).

4. Következtetések, összegzés, záró megjegyzések, záró gondolatok

A világgazdaság térképe a 21. századra átrendeződött. Kína gazdasága és kereskedelme nagymértékű változásokon ment keresztül. Munkánkban arra a fő kérdésre kerestünk választ, hogy Kína áldás vagy átok Afrikának?

Nyilvánvaló, hogy a világ országai nem részesülnek egyenlő mértékben a globalizáció előnyeiből. Vannak olyan országok – elsősorban a legkevésbé fejlettek, köztük afrikai országok –, amelyeket a globalizáció hátrányai jelentős mértékben sújtanak. Ezeket a kiszolgáltatott országokat a tanulmányunkban bemutatott módon „felkarolta” Kína, amely gazdaságának ugyanakkor nagy szüksége van az Afrikából származó kőolajra és más nyersanyagokra. Az afrikai országoknak pedig fejlődésük érdekében legalább ugyanakkora szükségük van a külföldi tőkebeáramlásra, ezen belül a kínai befektetésekre, kedvezményes hitelekre és segélyprojektekre. A két régió egymásra talált, és egyfajta sajátos szimbiózisban él. Ugyanakkor számos kérdés és kritika is hangot kap Kína és az ázsiai kontinens más országainak (pl. India) motivációiról, de az afrikai oldalt illetően is megoszlanak a vélemények.

Kétségtelen ugyanakkor, hogy a FOCAC megalakulása óta Afrika fejlődése felgyorsult és országonként eltérő mértékben ugyan, de a gazdaság és a társadalom fejlődése terén történt előrelépés és ennek oka legalábbis részben az erősödő kínai jelenlét. Kína mellett, hogy aktív kereskedelmi partner és fő befektető, számottevő támogatást nyújt az afrikai országok számára fejlesztési együttműködési programok (segélyek) formájában is. De a globalizáció korában a világgazdaságban sincs „ingyen ebéd”, így nyilvánvalóan e segélyprogramok hátterében megvannak Kína jól körülhatárolt számításai és motivációi. A kérdés az, hogy ezeket a motivációkat a jogos önérték mellett a jóindulat és a felelősség vezérli-e a környező társadalom és a világ felé.

Irodalomjegyzék

- Bailey, M. (1975): Tanzania and China. *African Affairs*, 74 (294): 39–50.
- Biedermann Zs., Kiss J. (2017): *Szubszaharai Afrika gazdasága a XXI. században*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Boyce, J. K., Ndikumana, L. (2001): Is Africa a net creditor? New estimates of capital flight from severely indebted sub-Saharan African countries 1970-1996. *Journal of Development Studies*, 38(2): 27–56. <http://www.peri.umass.edu/fileadmin/pdf/ADP/Is_Africa_a_Net_Creditor.pdf> (2014.12.19.)

- Daouda, C. (2012): *FOCAC: Trade, investments and aid in China-Africa relations*. <http://www.ccs.org.za/wp-content/uploads/2012/05/FOCAC_Policy-Briefing_tradeinvest_final.pdf> (2014.12.19.)
- FOCAC (2011): *Annual Report*. <<http://www.focac.org/eng/zxxx/t832788.htm>> (2013.12.17.)
- FOCAC (2013): *Ministerial Conference*. <<http://www.focac.org/eng/dwjbzjhys/hyqk/t952503.htm>> (2014.12.03.)
- FOCAC (2018): *The Forum on China-Africa Cooperation Johannesburg Action Plan (2016-2018)* <http://www.focac.org/eng/ltda/dwjbzjhys_1/hywj/t1327961.htm> (2018.05.03.)
- Giddens, A. (1990): *The consequences of Modernity*. Polity Press, Cambridge.
- China-Africa Economic and Trade Cooperation (2013): White paper, Information Office of the State Council. *The People's Republic of China*. <http://english.gov.cn/archive/white_paper/2014/08/23/content_281474982986536.htm> (2015.04.16.)
- Fischer, F. (2005): *A kétpólusú világ 1945-1989*, Dialóg Campus, Budapest-Pécs.
- Grotte, J. (2017): Global Trends in the Hospitality Industry, pp.114-124., In: *ICUBERD, Book of Papers 2017*, University of Pécs <http://icuberd.ktk.pte.hu/sites/icuberd.ktk.pte.hu/files/mellekletek/2018/02/icuberd_2017_book_of_papers.pdf> (2018.04.22)
- Engelberth, I. (2009): "Chinafrica"? – Afrika a XXI. század küszöbén. *EU Working Papers*, Budapest 3/2009. <http://elib.kkf.hu/ewp_09/2009_3_02.pdf> (2014.12.12.)
- Engelberth, I. (2013): *Afrika, mint Kína épülő erőtere*. <http://www.kgk.sze.hu/images/dokumentumok/VEABtanulmányok/engelberth_istvan.pdf> (2014.08.25.)
- Kende, I. (1973): *Fejlődő országok lexikona*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kiss, J. (2006): *Tovább folytatódik Fekete-Afrika világgazdasági marginalizálódása?* <<http://afrikatudastar.hu/en/database/item/481-tovabb-folytatodik-fekete-afrika-vilaggazdasagi-marginalizalodasa-will-continue-the-world-economic-marginalization-of-black-africa-kiss-judit>> (2014.12.12.)
- Kiss, J., Tétény, A. (2008): *Kína politikai és gazdasági érdekei Fekete-Afrikában* <http://www.chinanetwork.hu/content/content_152.html> (2014.12.19.)
- Larkin, B. D. (1975): Chinese Aid in Political Context 1971-1975, In: Warren Weinstein: *Chinese and Soviet Aid to Africa*. New York, Praeger.
- Leung, D., Zhou, L. (2014): *Where Are Chinese Investments in Africa Headed?* <<http://www.wri.org/blog/2014/05/where-are-chinese-investments-africa-headed>> (2015.04.16.)
- Mező, J. V. (2012): Kína Afrika-politikája: minden mindegy? In: Lukovics, M., Udvari, B. (szerk): *A TDK világa*. Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar, Szeged, 305–322.
- Morrison, Charles E., Soesastro, H. (1998): Domestic Adjustments to Globalisation. Japan Center for International Exchange. In: Csath Magdolna (2001): *Kiút a globalizációs zsákutcából*.
- Nagy, I. Z. (2013): A sikeres vállalkozás pénzgazdálkodása és pénzügyi tervezése. In: Nagy, I. Z. (szerk.): *Vállalkozásfejlesztés a XXI. században*. Óbudai Egyetem, Budapest, 7–34.
- Neszmélyi, Gy., Villányi, L. (2013): Tigrisbéli Afrika partjainál? - Mauritius nemzetgazdaságának fejlődése, kihívások és kilátások. 117-128. In: Tiner, T., Tóth, T. (szerk): *A falutipológiától a marketingföldrajzig*, Gödöllő. <<http://mek.oszk.hu/11900/11912/11912.pdf>> (2015.04.16.)
- Parker B. (1998): Globalization and Business Practice. Managing Across Boundaries. SAGE Publications. London In: Szentés Tamás (2002): *Globalizáció, regionális integrációk és nemzeti fejlődés korunk világgazdaságában*. Savaria University Press, Szombathely,
- Polonyi, P. (1994): *Kína története*. Maecenas Könyvkiadó, Budapest.
- SAIS (2017) In: Nena Suinmha (2017): *China's Economic Engagement in Africa*. <<http://www.vifindia.org/article/2017/march/16/chinas-economic-engagement-in-africa>> (2018.05.03.)
- Szentési, A.G. (2009): *Kína Afrika felé fordulásának folyamata, valamint annak gazdasági és geopolitikai vonzatai*. EU Working Papers, 3–40.
- Tarósy, I. (2008): Sino-afrikai kapcsolatok a világpolitika rendszerében. Kölcsönös hasznok és lehetőségek a 21. században. *Külügyi Szemle*, 7 (4): 81–93. <http://real.mtak.hu/14221/1/KSZ_2008_04_081_Tarosy.pdf> (2015.04.16.)
- Tolnai Ágnes (2010): *Nemzetközi gazdaságtan*. Grotius e-könyvtár.

- United Nations (2014): *UNCTAD Handbook of Statistics*. <http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/tdstat39_en.pdf> (2015.04.17.)
- United Nations (2015): *Handbook on the Least Developed Country Category: Inclusion, Graduation and Special Support Measures*. <http://www.un.org/en/development/desa/policy/cdp/cdp_publications/2015cdphandbook.pdf> (2016.12.19.)
- Van de Looy, J. (2006): „Africa and China. A Strategic Partnership?” *ASC Working Paper*, 50 (67): 2–4.
- Vágány, J., Kárpáti-Daróczi, J. (2013): A KKV vezetők képzési szokásai. In: Hamar, F. (szerk): *Multidiszciplináris kihívások, sokszínű válaszok*. BGF, KVIF, Budapest, no. 3, 102–111.
- World Bank (2017a): <<http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD/countries?page=6>> (2018.01.29.)
- World Bank (2017b): <<http://databank.worldbank.org/data/download/GDP.pdf>> (2018.01.29.)
- World Trade Statistical Review (2017): <https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2017_e/WTO_Chapter_09_tables_e.pdf> (2018.01.29.)